

І. П. Особов, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

РОЛЬ ВУЗІВСЬКОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ФОРМУВАННІ КРЕАТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ

Особов І. П.

Роль вузівського освітнього середовища у формуванні креативності студентів

У статті аналізуються особливості вузівського освітнього середовища та його можливості у формуванні професійної креативності у майбутніх фахівців соціально-гуманітарної сфери. Розглядаються психолого-педагогічні умови (суб'єктивні та об'єктивні) і фактори, які роблять значний вплив на формування креативності у студентів гуманітарних спеціальностей у процесі їхньої професійної підготовки. Вивчається співвідношення понять „освітнє середовище” і „педагогічні умови”, наводяться результати досліджень авторитетних вчених. Також деталізуються доданки компонентів освітнього середовища вищого навчального закладу. Обґрунтовано роль інформаційно-комунікаційних технологій як способу стимулювання розвитку креативності.

Ключові слова: креативність, умови, фактори, освітнє середовище, інформаційно-комунікаційні технології.

Особов И. П.

Роль вузовской образовательной среды в формировании креативности студентов

В статье анализируются особенности вузовской образовательной среды и ее возможности в формировании профессиональной креативности у будущих специалистов социально-гуманитарной сферы. Рассматриваются психолого-педагогические условия (субъективные и объективные) и факторы, которые оказывают значительное влияние на формирование креативности у студентов гуманитарных специальностей в процессе их профессиональной подготовки. Изучается соотношение понятий „образовательная среда” и „педагогические условия”, приводятся мнения авторитетных ученых. Также детализируются слагаемые компоненты образовательной среды высшего учебного заведения. Обоснована роль информационно-коммуникационных технологий как способа стимулирования развития креативности.

Ключевые слова: креативность, условия, факторы, образовательная среда, информационно-коммуникационные технологии.

Технології та інновації, які швидко розвиваються, гуманізація українського суспільства та освіти потребують кардинальних змін до вимог підготовки фахівців із вищою професійною освітою. Креативність і компетентність стали базовими індивідуально-психологічними якостями, що характеризують успішність виконання професійної діяльності. У зв'язку із цим з'явилося безліч досліджень в педагогіці і психології стосовно проблем, пов'язаних зі створенням необхідних умов для формування майбутніх фахівців у процесі їхньої професійної підготовки.

На даному етапі розвитку професійної педагогіки феномен креативності як здатності до творчості вивчений досить глибоко. Проте до кінця не виявлені оптимальні психолого-педагогічні умови формування креативності у навчально-освітньому процесі вищого навчального закладу. Таким чином, серед актуальних дослідницьких педагогічних завдань підготовки студентів залишається виявлення, розробка та обґрунтування педагогічних умов щодо розвитку креативності.

Мета даної статті – розглянути особливості вузівського освітнього середовища, яке забезпечує можливості формування професійної креативності у майбутніх фахівців соціально-гуманітарної сфери.

Умови, що сприяють розвитку креативності, було вивчено нами в рамках експериментального дослідження на базі гуманітарних факультетів Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Аналіз робіт, що характеризують сучасний вузівський освітній процес, приводить до висновку про вирішальне значення освітнього середовища, яке відповідає вимогам креативного типу освіти та створює умови для розвитку творчих здібностей студентів. У зв'язку із цим постає питання про співвідношення понять „освітнє середовище” і „педагогічні умови”. У філософії категорія „умова” трактується як вираження ставлення предмета до оточуючих його явищ, без котрих він існувати не може, як зовнішнє відносно предмета різноманіття об'єктивного світу [1]. Умова складає те середовище, обстановку, в якій явища, або процеси виникають, існують і розвиваються. У сучасних

педагогічних та психологічних дослідженнях категорія „умова” розглядається як видова по відношенню до родових понять „середовище”, „обставини”, „обстановка”, що в підсумку значно розширює сукупність об’єктів, необхідних для виникнення, існування, зміни педагогічної системи. Ми спираємося на трактування у педагогіці даної категорії, яка представлена в роботі В. І. Андреева. Він розглядає умову як цілеспрямований відбір, консультування і застосування елементів змісту, методів навчання і виховання для дидактичних цілей [2, с. 137].

У наш роботі ми спираємося на визначення освітнього середовища як „сукупності соціальних, культурних, а також спеціально організованих в освітньому закладі психолого-педагогічних умов, в результаті взаємодії яких з індивідом відбувається становлення особистості” [3]. Воно повинно забезпечувати умови актуалізації внутрішнього світу учня, його самореалізації. Такі умови „можуть бути створені в креативному освітньому середовищі, що забезпечує максимальний ступінь індивідуалізації за рахунок широкого використання інформаційних і телекомунікаційних технологій” [4, с. 203].

Практично важливими при виробленні психолого-педагогічних умов формування креативності у студентів є рекомендації, висловлені Дж. Гілфордом [5]. Він називав такі умови стимуляції творчої активності: забезпечення доброзичливої атмосфери, доброзичливість з боку вчителя, його відмова від виставляння оцінок і критики на адресу учнів, збагачення оточуючого середовища найбільш різноманітними новими предметами та стимулами з метою розвитку допитливості, надання можливості активно задавати запитання, заохочення висловлювання оригінальних ідей, широке використання питань дивергентного характеру стосовно до найбільш різноманітних сфер як навчального так і поза навчального характеру, а також забезпечення можливостей для вправ та практики.

У процесі проведення нашого дослідження ми враховували запропоновану Є. П. Торренсом педагогічну модель, яка стимулює продуктивність творчої діяльності за допомогою методів, що задовольняють

таким вимогам: викликати взаємодію інтелектуальних, вольових і емоційних функцій, забезпечувати реалістичне зіткнення з проблемою (занурення в неї емоційних функцій); забезпечувати зіткнення протилежних понять, образів, ідей [6, с. 146].

Представляє значний інтерес досвід російського психолога В. М. Дружиніна, який вважає, що креативність є властивістю, яка актуалізується лише тоді, коли це дозволяє оточуюче середовище. Для формування креативності необхідні наступні умови: відсутність зразка регламентованої поведінки; наявність позитивного зразка творчої поведінки (в першу чергу на розвиток здатності впливає спілкування дітей з дорослими людьми, що володіють розвиненими креативними здібностями); створення умов для імітації творчої поведінки; соціальне підкріплення творчої поведінки [7, с. 25].

Педагогічні умови формування креативності студентів являють собою сукупність зовнішніх і внутрішніх обставин освітнього процесу, від реалізації яких залежить процес розвитку творчих здібностей. Ми розуміємо під педагогічними умовами таку обставину процесу формування креативності студента, яка являє собою результат організаційних форм підготовки для досягнення мети його професійного саморозвитку, а також результат відбору, конструювання та застосування елементів змісту і конкретних методів. Ці умови виступають необхідним компонентом процесу професійної підготовки студентів. При цьому враховуються такі основні психолого-педагогічні умови ефективного розвитку професійної креативності у сфері освіти: „спрямованість психологічної підготовки на цілісну особистість в сукупності когнітивних, мотиваційних, інтелектуальних, емоційних, вольових і ціннісно-сміслових характеристик; інноваційна навчальна діяльність, активне використання нетрадиційних активних форм навчання, тренінгів та ділових ігор, мультимедійних технологій, спеціальна програма розвитку пізнавальної активності і професійної креативності; збагачене творче навчальне середовище, в тому числі творчо орієнтована особистість педагога” [8, с. 142].

При визначенні педагогічних умов, що сприяють формуванню креативності студентів, нами враховуються потреби суспільства у фахівцях, здатних вирішувати багатоскладові нестандартні завдання; визначається специфіка підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ; визначаються критерії, рівні формування креативності у студентів на основі особистісно-діяльнісного підходу. Крім того, були позначені типові недоліки традиційної системи організації педагогічного процесу вищого навчального закладу, усунення яких призведе до підвищення рівня формування креативності студентів.

В рамках нашого дослідження було вивчено психолого-педагогічні умови, що сприяють розвитку креативності студентів-гуманітаріїв. Ґрунтуючись на роботах численних дослідників, в яких вивчався феномен креативності, мотивація творчої діяльності та природа творчості, у розвитку креативності студентів ми виділили дві групи умов: *суб'єктивні* і *об'єктивні*.

До *суб'єктивних* умов відносяться:

- генетичні передумови (тип вищої нервової діяльності; акцентуацію характеру; особливості розумових процесів, задатки);
- загальну культуру, ерудицію студентів, інформаційну грамотність, предметно-інформаційну збагаченість, наявність зразків креативної поведінки і її результатів;
- актуальний рівень сформованості внутрішньої мотивації до творчості.

Суб'єктивні умови диктують специфіку диференційованої освітньої програми в роботі з кожним студентом: можливість включення його в групу чи необхідність індивідуального підходу; темп освоєння прийомів діяльності і час, що необхідний для розкриття потенціалу креативності; мотиваційні стимули і можливі реакції їх відторгнення або прийняття та ін.

Об'єктивні умови згруповані нами наступним чином:

- некеровані або керовані опосередковано (фактори соціального середовища: сімейно-родинні відносини; соціально-політичні події в світі;

засоби масової інформації; особливості мікрорайону проживання студента; вплив кола спілкування);

- керовані (освітнє середовище вузу, що характеризується багатоваріантністю і нерегламентованістю).

Некеровані об'єктивні умови можуть як позитивно, так і негативно впливати на розвиток креативності. Ми вважаємо, що ігнорування дії цих умов на розвиток креативності студентів знижує частоту об'єктивності отриманих у ході дослідження результатів. У випадках їх негативного впливу враховується можливість нівелювати їхні наслідки на розвиток творчих здібностей, хоча з певною часткою відставання: це може бути виражено у вигляді допомоги студенту в оцінці ситуації, у пошуку рішення проблеми, в знятті емоційної напруги.

Освітнє середовище вузу є відкритою гуманітарною системою, що має безліч доданків компонентів, тому його розгляд вимагає від нас деталізації цих чинників. У ході дослідження виявлено такі:

- специфіка аудиторного і позааудиторного навчального навантаження студентів;
- педагогічний колектив;
- іміджеві характеристики вузу;
- спеціально організована зовнішня ситуативна мотивація творчості.

Специфіка аудиторного і позааудиторного навчального навантаження студентів. Насамперед, це стосується змісту матеріалу, що вивчається в рамках спеціальних дисциплін, дисциплін спеціалізації. Вивчення спеціально відібраного і включеного в робочі програми навчального матеріалу творчого характеру, це викликає інтерес до його вивчення і освоєння, є початком зародження творчих ідей і прояву перших кроків творчої діяльності у студентів. Важливою є методика його подачі, тобто ті педагогічні технології (в тому числі використання інформаційно-комунікаційних технологій при викладанні) і організаційні форми навчання студентів, які націлені на активізацію креативності. Доцільним є поділ студентських груп на підгрупи, бо невелика

чисельність студентів дозволяє якісно організовувати диференційовану групову та індивідуальну роботу. Причому при організації роботи в групі педагогічно акцентується інтерактивна самостійна робота студентів, що також сприяє розвитку їх креативності, бо інтерактивні форми роботи засновані на передачі досвіду пізнання і діяльності всередині групи від студента до студента і спираються на глибоку і одночасно гуманну рефлексію власних досягнень кожним студентом. Індивідуалізація процесу навчання, в основі своїй припускає максимальне розкриття індивідуальних здібностей студента, сприяє розвитку і прояву його креативності.

Істотний вплив на розвиток креативності студентів робить також *позааудиторне* навчальне навантаження. Воно характеризується відпрацьованими каналами взаємодії структурних одиниць вузу із зовнішніми організаціями, різними виробництвами та установами. Конкурси, виставки, інтернет-конференції, літня практика, участь у роботі студентської науково-творчої лабораторії, – відпрацьовані форми позааудиторної роботи зі студентами, які сприятимуть розвитку їхньої креативності.

Педагогічний колектив. Творча атмосфера всередині професорсько-викладацького складу навчального закладу, професіоналізм і авторитет кожного викладача серед студентів не можуть бути створені одночасно, вони напрацьовуються роками. Педагоги являють собою приклад для студентів ціннісного та відповідального ставлення до творчості, до професії, до справи і до людей.

Іміджеві характеристики освітньої установи. Це не тільки візуальне враження, яке справляє на людину сама будівля університету, оформлення навчальних аудиторій, облаштованість навчальних лабораторій, а й рейтингові позиції ВНЗ серед абітурієнтів та населення міста в цілому, а також успішність творчих пошуків викладачів, високий рівень працевлаштування і якість підготовки випускників.

Спеціально організована зовнішня ситуативна мотивація творчості. Цьому найбільш тонко організованому педагогічному впливу на процес

розвитку креативності в нашому дослідженні приділяється особлива увага. Ми використовували групу психолого-педагогічних прийомів в навчальному аудиторному і позааудиторному процесі, які сприяють створенню зовнішньої позитивної мотивації на творчість (самолюбство і самоповагу, змагальність, успішність, особистісне новоутворення) і перекладу її у внутрішній мотив творчої діяльності (сукупність інтелектуальних, мотиваційних, емоційно-вольових та професійно-ціннісних якостей, що виникають у процесі творчої діяльності).

Узагальнивши розроблені фахівцями методичні рекомендації з розвитку креативності учнів (В. О. Сластенін, С. Д. Смирнов, О. Савенков, Є. В. Рябова та ін.), ми спиралися в експериментальній роботі на ті з них, які представляються нам найбільш продуктивними в креативному освітньому процесі. А саме, необхідно:

- виявляти повагу до особистості студента, коректно вести дискусію;
- забезпечити вільну атмосферу на занятті зі студентами, стимулювати внутрішню свободу, розкутість тих, хто навчається;
- підтримувати усвідомлення студентами значущості творчої діяльності, чутливість до суперечностей;
- не допускати формування конформного мислення, зміцнювати впевненість у своїх силах;
- проявляти лояльність в оцінці ідей, вміння слухати своє «Я» і проявляти повагу до інших;
- заохочувати високу самостійність навчальної діяльності, стимулювати студентів до вибору цілей, завдань і засобів їх рішення;
- підтримувати домінування власної дослідницької практики над репродуктивним засвоєнням знань;
- підтримувати мотивацію прагнення до успіху і нейтралізувати мотивацію уникнення невдач, стимулювати схильність тих, хто навчається, до виправданого ризику в процесі пошуку рішень;

- розвивати організаційно-діяльнісні здібності студентів (самовизначення, самоорганізація, цілепокладання, нормотворчість, цілеспрямованість, рефлексія та ін);
- ініціювати інтуїтивні дії, направляючи їх на подальший логічний аналіз висунутої ідеї;
- розвивати уяву і фантазію;
- заохочувати прагнення до самооцінки, самореалізації, самовдосконалення;
- спиратися на позитивні емоції (радість, здивування, симпатія, емпатія, переживання успіху);
- створювати на заняттях ситуації, що вимагають прийняття творчих рішень;
- використовувати завдання відкритого типу, які передбачають пошук низки можливих правильних рішень (навіть фантастичних);
- показувати еволюцію наукового знання, забезпечувати домінування розвиваючих можливостей навчального матеріалу над його інформаційною насиченістю;
- активно використовувати нетрадиційні тренінги, ділові ігри, мультимедійні технології.

Виявлені умови спираються на можливості вищої професійної освіти як найбільш технологічної і рухомої її частини і включають в себе формування особистісних якостей та основних компонентів креативності майбутніх фахівців.

Таким чином, організовуючи процес розвитку креативності у студентів у вищому навчальному закладі, необхідно враховувати, що основною мотиваційною рисою креативної особистості є потреба індивіда в активному, творчому створюванні. Основний шлях формування креативної особистості - це орієнтація всього вузівського навчально-виховного процесу на розвиток креативного потенціалу, що досягається за допомогою впровадження педагогічних умов, які стимулюють творчу діяльність студентів.

Незважаючи на активне вивчення ролі вузівського освітнього середовища у формуванні креативності студентів (в науці і практиці), існує ряд питань, які потребують подальшої розробки. Зокрема, є необхідність подальшого удосконалення діагностичного інструментарію з вивчення креативності. Враховуючи глибоку гуманізацію сучасного інформаційного суспільства, вважаємо також актуальним подальше вивчення можливостей формування професійної креативності у вузівському освітньому середовищі, у тому числі з доцільним використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Література

1. **Філософія:** Навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. Б. Андрущенко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. – 5-те вид., випр. і доп. – К. : Вікар, 2005. – 455 с. – (Вищаосвіта ХХІ століття).

2. **Андреев В. И.** Педагогика. Учебный курс для творческого саморазвития. – 1-е изд./В. И. Андреев – Казань: Центр инновационных технологий. – 2001. – № 1, – 151 с.

3. **Кулюткин Ю., Тарасов С.** Образовательная среда и развитие личности // Новые знания. – 2001. – № 1. – 151 с.

4. **Кречетников К. Г.** Проектування креативного освітнього середовища на основі інформаційних технологій у вузі. Монографія. – М. : Госькоорцентр, 2002. – 296 с.

5. **Гатанов Ю. Б.** Курс развития творческого мышления (по методике Дж. Гилфорда и Дж. Рензулли): Первый год обучения (для детей 6-10 лет). — СПб: ГП „Иматон”, 1996. – 84 с.

6. **Давыдов В. В.** Проблема развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. – М. : Педагогика, 1986. – 239 с.

7. **Понасенкова С. В.** Одаренные дети: формирование и развитие способностей (психологический аспект) // Проблемы вихавання. — 2003. — №2. – С. 21 – 35

8. **Рябова Е. В.** Познавательная активность как условие развития профессиональной креативности в подготовке будущих педагогов : Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. – Н. Новгород, 2006. – 229 с.

Osobov I. P.

The Role of Higher Educational Environment in Formation of Students' Creativity

The paper focuses attention on the identified in the research process possibility of psycho-pedagogical conditions and factors of developing creativity in students of humanitarian specialties in university teaching. In article describes the looks with pluralism of views of scientists on the essence and the nature of creativity, both internal and external factors for its development; shown diversity of views on the structure and content of creativity and the programs of her development as a basis of creative activity. Detailing the terms of the components of the educational environment of higher education. The author analyzes the relationship between the terms „educational environment” and „pedagogical conditions”, reflect the views of reputable scientists. Describing the reasons which impede the creativity, as well as the basic conditions that promote the formation of its in students: lack of time constraints, the minimization of achievement motivation, lack of motivation, and criticism of the competition. Considered the key requirements to increase the efficiency of formation of creativity in university educational process: multivariate, lack of regulation and incompleteness. Substantiated the role of information and communication technologies as a way to stimulate creativity.

Key words: creativity, conditions, factors, educational environment, information and communication technology.

Відомості про автора

Особов Иван Павлович – аспірант, асистент кафедри педагогіки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Наукові інтереси зосереджені навколо проблеми формування креативності засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2013 р.
Прийнято до друку 26.04.2013 р.